

УДК 785.161

ДЖАЗ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН**Г. О. Чеча**

Стаття присвячена проблемі джазу як соціокультурному феномену, розквіт якого припадає на ХХ століття. Проаналізовано історію становлення цього музичного напрямку, зроблено порівняльний аналіз засобів музичної виразності джазу та європейської музики у контексті їхнього сприйняття європейським слухачем.

Ключові слова: африканська музика, джаз, європейська музика, сприйняття джазу.

Палітра сучасного музичного життя суттєво збагатилася й урізноманітнілася в останні десятиріччя. До сфери музичної культури увійшли нові явища, які мають різне змістовне й ціннісне значення: вони можуть як збагачувати простір культури, так і у чомусь «знижувати» його, як це відбувається із окремими жанровими проявами масової музики. Подібні зміни потребують осмислення та узагальнення, адже повноцінне уявлення про музичну культуру без цього просто неможливе.

Вітчизняне музикознавство було традиційно орієнтоване переважно на вивчення того сектора кола музичної культури, який називають музикою «академічною» або «класичною». Ймовірно, саме тому більшість музично-культурних явищ, що виходять за межі академічної музики, не були об'єктом систематичного дослідження в музикознавстві. Отже, сказане обумовлює доцільність дослідження, спрямованого на розгляд одного з важливих напрямків сучасної музичної культури – джазу.

Проблему сприйняття джазу європейським слухачем вивчають багато дослідників. Зокрема можна відзначити порівняльний аналіз європейської музики та джазу, що зроблений у дослідженнях В. Д. Конен та В. І. Романка. Серед робіт, присвячених історії розвитку та становленню джазу, можна назвати роботи Дж. Л. Колліера, М. І. Шорнікової, Ю. Панасьє, Л. С. Мархасєва. Цілісний аналіз популярних музичних напрямів і жанрів робили Є. Б. Костюк та В. І. Дряпіка.

Вивчення проблем виникнення, розвитку та формування джазового мистецтва є одним з найактуальніших питань сучасної музичної педагогіки. Однак наразі практично не існує досліджень, присвячених проблемі сприйняття джазу сучасним слухачем.

В контексті цієї проблеми ми визначили за мету нашої статті порівняльний аналіз засобів музичної виразності, притаманній європейській музиці та джазу.

Джаз як музичний напрямок є історичним, соціальним та естетичним феноменом, без якого неможливо уявити культуру ХХ століття. Це унікальний музичний напрям, який не можна порівняти ні з класичною, ні з народною музикою. Слід відзначити, що становлення будь-якого музичного жанру відбувається віками, але джаз як музичний напрям здійснив грандіозний шлях і сформувався лише за сто років [1, с. 5].

Джаз як музичне явище зароджується в Америці на межі ХІХ – ХХ століть. Передумовою його виникнення стала велика міграція європейців та африканців на територію Південної (в деяких джерелах – Північної) Америки, що супроводжується інтеграцією європейської культури в африканську. Складний художній феномен джазу дослідники пояснюють своєрідністю культури тих країн, яку принесли невільники, та специфікою їхнього існування у Новому Світі. По-перше, починаючи з ХVІІ століття, раби із різних районів Африки, привозили із собою у Новий Світ пісні і танці своїх екзотичних країн, вони мали свою лінгвістичну культуру та особливі види музикування, що значно відрізнялися від європейських. По-друге, в залежності від соціокультурних умов, в яких опинялись колишні африканці, їхня музика залишалась або більш-менш недоторканою, або ж активно поєднувалась із місцевими фольклорними традиціями і нерідко змінювалась до невпізнанності. Наприклад, африканська музична культура змішувалась з протестантським хоралом, шотландським та ірландським фольклором, музикою французьких духовних оркестрів, піснями й інструментальними творами англійської легковажної естради тощо. Окрім цих первісних поєднань, відзначають дослідники, мали місце й інші другорядні процеси, всі стадії яких простежити практично неможливо [2, с.15 – 16].

Зародженню та розвитку джазу сприяв цілий ряд соціокультурних і художніх факторів. Дослідники цього музичного напрямку виявили, що велике значення в становленні джазового стилю відігравали так звані

передджазові жанри, зародження і формування яких, зазначають мистецтвознавці, відбувалося протягом декількох століть. Цей художній процес був зумовлений соціально-побутовою специфікою відносин американського суспільства, в якому існувало рабство в його різновидах, а саме – розподіл рабів на домашніх та тих, що працюють на плантаціях. Отже, у музикуванні домашніх рабів інтонації національної африканської музики перехрещувалися з духовною європейською, якій вони навчалися від своїх хазяїв, а раби з плантацій зберігали та розвивали в своєму музикуванні переважно національну специфіку.

Найбільш впливовими на процес формування специфіки музичної культури Америки і, зокрема, джазу, стають *спірічуел* (від *англ.* spiritual – духовний) – музичний жанр, що сформувався наприкінці XVII – початку XVIII століть переважно в оточенні домашніх рабів, *блюз* (від *англ.* blue – сумний, song – пісня) – пісня відчаю, витоки зародження якої у середовищі найнижчого прошарку рабського суспільства (рабів з плантації) та *регтайм* [3, с. 21 – 22].

Спірічуел вважається музикознавцями одним із жанрів, що передують джазу. Як джазовий жанр спірічуел поєднує принципи європейського та позаєвропейського музичного мислення. Від європейців цей жанр «увібрав»: опору на мажоро-мінорну ладову систему, спів хору а *capella*, звернення до Бога в молитовних словах. Від африканського музичного мислення спірічуел увібрав – акцент на слабку долю в ритмі, декламаційність, скандування, мікроінтонування. В сучасній музичній практиці спірічуел часто виконується в рамках концерту [3, с. 21 – 22].

Блюз, відзначають музикознавці, вважається специфічно американським музичним жанром, аналогів якому не існує ні в африканській, ні в європейській культурах. Перші звукозаписи блюзу з'явилися тільки на початку 20-х років, коли цей вид негритянської музики вже остаточно сформувався. Де, коли і як виник цей джазовий жанр, до цього часу невідомо. Мистецтвознавці вважають, що блюз у своєму розвитку наслідує деякі риси спірічуелу [2, с. 20; 3, с. 23]. Якщо жанр спірічуелу вважається переважно духовною музикою, що віддзеркалює величний бік життя, то блюз вважають віддзеркаленням повсякденного життя. Музика блюзу тужна, але не дуже, бо негр співає блюз, для того щоб звільнитися від своїх страждань та нещасть, тобто для досягнення катарсичного стану. Отже, блюз, що виконується, полегшує духовний стан як самого виконавця, так і слухачів. Ця характерна

особливість музичної культури негрів – амбівалентність – знаходить своє відображення і в текстах блюзів: на музику з драматичним відтінком часто співаються комічні куплети, а драматичні, зворушливі відверті слова можуть поєднуватися з життєрадісною музикою [4, с. 14 – 15].

На відміну від трудових пісень і спірічуелів блюзи виконувались солістом під супровід гітари або губної гармоніки. Форма блюзу складається з дванадцятитактового періоду з характерним блюзовим ладом і гармонією. Тематика блюзів надзвичайно різноманітна: в них йдеться про втрачене кохання і людську гідність, про гірку неволю і виснажливу працю. Зміст багатьох блюзів несе в собі гостросоціальне спрямування, зокрема, зустрічаються пісні-туги бідняків, безробітних жебраків, так звані «тюремні блюзи», де мають місце інтонації гніву, протесту проти соціальної несправедливості та расової дискримінації [2, с. 20 – 21].

Ще одним джазовим жанром, або формою «пра-джазу», став регтайм або стиль «рег», що в дослівному перекладі означає «розірваний час». Саме регтайм вважається одним із попередників джазу, з якого прийшов характерний ритмічний малюнок, що спричинив великий вплив на джаз. За своїм походженням регтайм пов'язаний з міською танцювально-побутовою музикою американських негрів [5, с. 196 – 197; 2].

Регтайм – це одночасно стиль фортепіанної гри і пов'язаний з ним жанр танцювальної фортепіанної п'єси, що склався наприкінці XIX ст. Витоки регтайму пов'язані зі спробою негритянських піаністів наслідувати у фортепіанному виконанні ті перехресні ритми, що є основою африканської музики. Для виконавської техніки регтайму характерне стакатне, гостре звучання та жорсткі акценти у синкопованому верхньому голосі, якому протиставляється остинатний маршоподібний ритм акомпанементу [2, с. 21 – 22]. Одна з особливостей регтайму – неспівпадіння ритму двох основних ліній – ритмічної пульсації в лівій руці та постійних синкоп в мелодії правої руки. Таке синкопування відтворювало ефект «хитання», що має назву в англійському – свінг. Під свінгом музикознавці розуміють не стільки специфічне ритмічне оформлення фрази, скільки манера її виконання [5, с. 197].

Зазначимо, що саме передджазові жанри підготували сприйняття американською, а потім і європейською аудиторією нового феномену музичного спрямування ХХ століття – джазу.

Одну з перших спроб сформулювати сутність джазу зробив Маршалл Стернс. Він наголошував, що джаз – це «напівімпрровізаційна американська музика, яка відрізняється: безпосередністю комунікації; експресивними характеристиками використання людського голосу і складним плавно мінливим ритмом». Серед критеріїв розпізнавання джазу називалися: «імпрровізація, відчуття динамічності метро-ритму і «джазове» фразування, індивідуальна інтерпретація й експресивність» [2, с. 9 – 10].

На Заході існує три найпоширеніших точки зору щодо джазу. Одні стверджують, що справжній джаз – це «музика чорних». Для інших джаз – музична екзотика. Нарешті, треті розуміють під джазом «істинно американську музику». Із цього можна зробити висновок, що сьогодні не існує єдиної думки про те, що можна називати джазом, які напрямки до нього входять, а що є лиш підробкою [4, с. 4 – 5].

Джаз – це вид професійного музичного мистецтва, що виник в ХІХ–ХХ ст. в Америці внаслідок інтеграції африканської й європейської музики. Своім походженням цей музичний напрям забов'язаний неграм Америки, а зародився він приблизно в 1895 році.

Термін «джаз» використовується з середини 1910-х рр. Спершу так звались невеликі оркестри, а також музика, яка ними виконувалась [2, с. 16]. Батьківщиною джазу вважається Новий Орлеан. Джаз виник серед нащадків чорношкірих рабів. Чорношкіри раби, відірвані від батьківщини та близьких, знаходили розраду в музиці. Негри мають дуже розвинений музичний інстинкт, природну здатність до музики, співу, а також особливе почуття ритму. Джаз – це унікальний сплав принципів й елементів європейської та африканської музики. Він не є окремим різновидом європейської або африканської музики. Джазу властиві неакадемічні засоби звукоутворення та інтонування, імпрровізаційний характер викладення мелодії та її розробки, регулярна ритмічна пульсація й її конфліктність, дещо підвищена емоційність виконання. Ще однією важливою особливістю африканського музичного стилю є його глибокий зв'язок з розмовними інтонаціями та тембрами [2, с. 15 – 16].

Проблема сприйняття джазу є важливою для сучасної музичної педагогіки, оскільки, як показують соціологічні опитування, не кожен

непідготовлений слухач може ідентифікувати джазове явище та визначити його специфіку (дослідження В. І. Романка), взагалі адекватно сприйняти джазовий музичний образ [6].

Дослідники джазу одностайні у ствердженні того, що специфіка афроамериканської музики важкодоступна людям західної культури: європеєць не відчуває основні засоби виразності африканського мистецтва – тонку та складну гру ритмів і тембрів, особливості інтонування. В свою чергу, головні засоби виразності європейської музики – такі, як строго темперована мелодія, поліфонія імітаційного складу, функціональна гармонія – не є складовими арсеналу художніх прийомів африканців. Підгрунтя цієї музики – найскладніша поліритмія, пов'язана зі звучанням ударних інструментів. Ударне звучання утворює найхарактерніший елемент африканського музичного стилю, у якому навіть сольний спів супроводжується звуками барабана. Зазначимо, що різноманітність звучання ударних інструментів у Африці набагато перевищує потреби музичного слуху європейців [7, с. 70].

Адекватному розумінню джазу слухачами та його дослідниками, на наш погляд, «перешкоджає» той факт, що більшість із них вихована у європейській музичній традиції. Тому ми схарактеризуємо основні відмінності між протилежними музичними традиціями – європейською та афроамериканською. По-перше, європейською музикою культивується певний стандарт тембрового окрасу звуку, а у джазі тембр є суто індивідуальним, що може змінюватися в залежності від художньо-виконавських завдань, від можливостей кожного музиканта та у будь-який момент, наприклад, усередині музичної фрази.

По-друге, у європейській музиці висота кожного звуку є фіксованою й може бути виміряна за допомогою технічних приладів. В джазовій музиці існує прийом так званого «субтонового вібрато», тобто свідомої зміни фіксованої висоти звуку виконавцем відповідно до особливостей стилю та жанру, що виконується.

По-третє, європейська музика в її традиційних формах базується на темперації мажорута мінору. Однак такий важливий різновид джазу, як, наприклад, блюз, не можна вважати ні мажорним, ні мінорним, в його основі лежить цілковито інша ладова структура.

По-четверте, в європейській музиці основна метрична пульсація, або граунд-біт, закладена в самій мелодії: можна легко «відбивати такт

ногою». У джазіграунд-біт не пов'язаний з мелодією та витримується самостійною ритм-групою [1, с.14 – 15].

По-п'яте, відомо, що вся академічна музика створюється композиторами. Коли ж твір написано, настає час виконавця, котрий перетворює знаки нотного запису в звучну музику. Музикант має виразно прочитати нотний запис, але при цьому не має права змінювати жодної ноти або паузи. У джазі справа зовсім інша. Композитор має дати виконавцю тільки поверховий малюнок, «ескіз» майбутньої п'єси, а іноді одну лиш тему або невеличку музичну фразу. Кожен учасник оркестру або окремих виконавців починає розвивати, прикрашати, змінювати мелодику і ритміку, імпровізувати нові варіанти виконання і таке інше. Тут усе залежить від фантазії, хисту і майстерності самих музикантів [2, с. 149].

По-шосте, головною відмінністю джазу від «оперно-симфонічної» класики є особливості середовища, в якій він зародився. На відміну від професійної композиторської творчості, яка розвивалась в аристократичній атмосфері, джаз виник у наднизьких верствах суспільства.

Увагу музикознавців, що досліджують джаз, також привертає й пристрасть африканців до дводольного метру. В практиці африканських музикантів іноді зустрічаються мотиви, які уміщуються в європейську трьохдольну схему, але африканець згуртовує їх у дводольні чарунки. Спроби вчити африканців трьохдольним танцювальним фігурам закінчувались тим, що учні інстинктивно гуртували їх у дводольність.

Все вищенаведене свідчить, що джаз є дійсно феноменальним явищем культури ХХ століття, який віддзеркалює не тільки духовні, соціально-історичні, науково-технічні аспекти розвитку суспільства, але й активно впливає на розвиток музичного мистецтва, його жанри і напрямки, а також на розвиток національних музичних шкіл. Його специфіку неможливо зрозуміти з традиційної європейської точки зору [3, с. 45 – 49].

Література

1. Коллиер Дж. Л. Становление джаза: Популярный исторический очерк / Джеймс Линкольн Коллиер; [пер. с англ.] / под ред. А. Медведева. – М.: Радуга, 1984. – 390 с.
2. Дряпіка В. І. Розкриваючи світ джазу, рок і поп-музики / В.І Дряпіка. – Київ-Кіровоград : «ТРЕЛАКС», 1997. – 184 с.

3. Костюк Е. Б. Популярные музыкальные направления и жанры XX века: джаз, мюзикл, рок-музыка, рок-опера: учебное пособие / Е. Б. Костюк. – СПб: СПбГУП, 2008. – 196 с.

4. Панасье Ю. История подлинного джаза / Ю. Панасье; [пер. с франц.]. – Л.: Музыка, 1978. – 127 с.

5. Шорникова М. И. Музыкальная литература: Русская музыка XX века. Четвертый год обучения / М. И. Шорникова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 240 с.

6. Романко В. І. Джаз у музичній культурі України : соціокультурна та музикознавча інтерпретації : дис... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 / Романко Володимир Іванович. – К., 2001. – 193 с.

7. Конен В. Д. Пути американской музыки: Очерки по истории музыкальной культуры США / В. Д. Конен. – М.: Советский композитор, 1977. – 446 с.

ДЖАЗ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

А. А. Чеча

Статья посвящена проблеме джаза как социокультурного феномена, расцвет которого приходится на XX столетие. Проанализирована история становления этого музыкального направления, осуществлен сравнительный анализ средств музыкальной выразительности джазовой и европейской музыки в контексте их восприятия европейским слушателем.

Ключевые слова: африканская музыка, джаз, европейская музыка, восприятие джаза.

JAZZ AS THE SOCIAL AND CULTURAL PHENOMENON

A. A. Checha

The article deals with the problem of jazz as a social and cultural phenomenon, that flourished in the XX century. The author analysed history of the musical trend and made a comparative analysis of musical artistic means of jazz and European music in the context of its perception by a European listener.

Key words: African music, jazz, European music, perception of jazz.

Чеча Г. О. – викладач кафедри співів та диригування Інституту культури і мистецтв ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Checha G. O. – Lecturer of the Chair of Singing and Conducting of the Institute of Culture and Arts “Lugans’k Taras Shevchenko National University”.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Л. М. Сбітнева

Reviewer – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor L. M. Sbitneva